

Статья посвящена анализу сюжетных моделей в малой прозе Ирины Вильде. Проанализировано влияние углублённого психологизма, который стимулировал разработку писательницей новых форм интимизации текста (постоянное чередование приемов объективизации и субъективизации, гендерные ролевые подходы, персонализация, исповедальность, фрагменты «потока сознания») на сюжетную модель малой прозы писательницы.

Ключевые слова: сюжет, интимизация, субъективизация, объективизация, внутренний монолог, внутренний диалог, персонализация рассказа, исповедальность.

Summary

The article is devoted to discovering a plot models of Irina Vilde's prose. Having analyzed the influence of profound psychological analysis that stimulated elaboration by writer the new form of intimisation of the text(constant changing of methods of objectivism and subjectivism, gender role approaches, personal narration, confession, the choice of distinct genre as a method of strengthening intimisation, a portrait and a landscape, as a function of intimisation, "conscious stream" fragments as a form of intimisation) on a plot model.

Key words: intimisation, plot, subjectivism, objectivism, inner monologue, inner dialogue, personalization.

УДК 821.161.2.09

Тетяна КОВАЛЕНКО, аспірант
Донецького національного університету

ФЕНОМЕН “ЗВОРОТНОГО ЗВ’ЯЗКУ” В СИСТЕМІ ФОРМАЛІЗМУ: ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ВЕРСІЙ

Стаття присвячена проблемі співвідношення російського та українського формалізму. Здійснена спроба побудувати модель системи формалізму і з’ясувати специфіку її діяльності. Аналізується спосіб комунікації російського та українського формалізму, в основі якого лежить механізм «зворотного зв’язку».

Ключові слова: формалізм, система, зворотний зв’язок, результат, контекстно-детермінована мова.

Формалізм є одним із ключових культурних явищ першої половини ХХ ст., яке виходить за межі суто літератури й літературознавства, і тому вимагає пошуку особливих методів дослідження, адже адекватне висвітлення певної теорії з опертям на її ж контекстно-детерміновану мову неможливе [16]. Тому доцільним є вивчення формалізму на основі здобутків системних досліджень, що передбачає моделювання системи формалізму як соціально-інформаційного комплексу із власними законами, орієнтованого на

результат [3]. Подібний підхід дозволить вирішити проблему функціонування формалізму у різних контекстах, зокрема, допоможе з'ясувати специфіку розвитку формалізму у вітчизняній культурі. Саме цим і зумовлюється актуальність нашої розвідки.

Проблемі українського формалізму присвячена низка публікацій, у яких розглядаються окремі аспекти функціонування формалізму, визначаються проблеми його вивчення, проте не здійснюється комплексне висвітлення питання [11], тим більше, не дається вичерпних пояснень про витоки і розвиток формалізму в українському контексті, принципи його функціонування та співвідношення з іншими варіантами. Відхід від вирішення перелічених вище питань гальмує процес побудови максимально повної й адекватної картини літературного і літературознавчого процесу ХХ ст. в Україні.

Отже, мета запропонованої статті — вивчити співвідношення формалізму в українському та російському контексті. Досягнення визначеної мети вимагає виконання таких завдань: 1) охарактеризувати специфіку системи формалізму; 2) з'ясувати роль результату у діяльності системи; 3) визначити сутність і функцію у системі явища «зворотного зв'язку»; 4) виявити особливості результативності системи українського формалізму; 5) проаналізувати специфіку зв'язку російського та українського формалізму.

У галузі системних досліджень існує низка підходів до побудови систем, які відрізняються ступенем формалізованості, акцентом на певному аспекті системи як ключовому тощо. Зважаючи на наявність досліджень узагальнюючого характеру щодо системних досліджень різного гатунку [18; 17; 2], зосередимося на висвітленні центральних характеристик системи формалізму (не маючи можливості висвітлити усі її аспекти у поданій статті). Оскільки найповніше реалізованим варіантом формалізму є російський формалізм, саме він є основою для моделювання системи формалізму, яка вживається для дослідження названого явища в українському контексті. Без порівняння вітчизняного формалізму з іншими варіантами неможливо з'ясувати специфіку української системи, що мала певне функціональне навантаження у системі формалізму загалом і діяла узгоджено з іншими варіантами. Для моделювання системи формалізму ключовими стали положення теорії функціональних систем П. К. Анохіна [3] та інформодинаміки О. О. Полякова [16].

Система формалізму являє собою *соціально-інформаційний феномен*, соціальний компонент якого формують індивіди та наукові колективи, а інформаційний представлений «знанням» — продукованими інформаційними блоками (ідеями, гіпотезами, концепціями, теоріями). Співвідношення названих складників

визначається їхньою участю у досягненні *результату* діяльності системи, який, згідно теорії функціональних систем П. К. Анохіна, є системотворчим чинником, тобто фактором, що не тільки організовує систему, визначаючи принципи її поведінки, обмежуючи ступінь свободи елементів, але є підставою виникнення системи, усіх її видозмін (іншими словами, результат детермінує системогенез) [3]. Надання такої ваги результату відповідно впливає на визначення системи, яке подає дослідник: «Системою можна назвати тільки такий комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія та взаємні відношення набувають характеру взаємоСПВдії компонентів на досягнення сфокусованого корисного результату» [3]. Результат діяльності системи як імперативний фактор повністю підкорює систему, визначає етапи її формування, які виражаються в уявленнях про характер необхідного результату, терміни його досягнення, механізми отримання, способи переконання у його достатності [3]. Достатність результату дозволяє системі перейти до виконання іншого завдання, а отже – до формування іншої системи, а його недостатність активує систему до модифікації [3]. Таким чином саме результат виступає маркером існування конкретної системи (а не, приміром, наявність взаємопов'язаних елементів).

Система орієнтується на результат, уявлення про який передують його фактичному досягненню [3]. Отже, під час дослідження системи стикаємося із парадоксом: уявлення про вектори активності системи походить від знання про отриманий результат, повна характеристика якого потребує інформації про характер діяльності системи та її структуру. У випадку неповноти реалізації системи, коли результат не був досягнутий, а видозміна системи була перервана чи система загалом зазнала зовнішнього негативного впливу, саме орієнтація на результат може стати підставою для висновків про існування і діяльність системи. З огляду на виділення у системі формалізму соціального та інформаційного складників, результати її діяльності характеризуються домінуванням соціальної чи інформаційної спрямованості: інформаційно спрямованими вважаємо теоретичну та мистецьку реалізацію системи, а соціальний компонент втілюють спроби так званого «практичного» застосування отриманих теоретичних схем [5]. Вирішальним завданням аналізованої системи вважаємо здобуття гегемонії у середовищі функціонування, що зумовлює *інструменталістський* принцип відношення компонентів (звідси походить «діяльнісна» метафоризація розвитку формалізму, запропонована П. Штайнером [23], спостереження над «технологічністю» формалістської поезики С. І. Сухих [19], тощо), повністю підкорених завданню розширення цього середовища (до

виходу на простори «надбудови» загалом). Своєрідним «полем» функціонування системи формалізму є її *контекстно-детермінована мова*, яка позначає межі функціонування системи (інструменталістський принцип також знайшов відбиття у мові формалізму, насиченій поняттями типу «прийом», «установка», «мотивація», «матеріал»).

Отже, зробити висновок про існування системи формалізму у певному контексті можна завдяки структурним характеристикам (подібностям у ключових елементах чи зв'язках), функціонуванню контекстно-детермінованої мови, а насамперед – на основі досягнутого системою результату (або орієнтації на такий результат). У дослідженнях українських літературознавців 1920–1930-х рр. можна простежити і вживання контекстно-детермінованої мови формалізму (див., наприклад, [1; 7; 10; 15] тощо), і принцип інструментальності, що підкрює елементи системи завдання максимального поширення у середовищі.

Отримання системою інформації про досягнення чи недосягнення результату зумовлює характер подальшої діяльності, а спосіб, у який відбувається цей процес, є ключовим для характеристики системи. Вживання для подібного процесу назви «зворотний зв'язок», що використовується переважно для механічних систем [3], виправдане завданням наочного уявлення аналізованого процесу. Користуючись поняттями *входу* та *виходу* [17, 138], можна уявити «зворотний зв'язок» як передачу інформації про стан певного елемента чи системи в цілому з виходу на вхід (у той час як зазвичай стани виходу детермінуються входом). Звертаючись до названих вище елементів системи формалізму, «зворотний зв'язок» є комунікативною схемою, яка представляє вплив інформаційного складника на соціальний, доводячи рівноцінну активність обох названих компонентів системи. Така комунікація може мати варіації залежно від специфіки результату, що передбачається. Врахування окресленого вище типу комунікації дозволяє зрозуміти співвідношення російського та українського формалізму (які є, на наш погляд, незалежними системами).

Українські дослідники сприйняли російський формалізм як цілість, обговорювали результати його діяльності та перспективи розвитку (див., наприклад, публікації про формалізм на сторінках українських видань: [1; 4; 21] тощо). Подібна реакція для російських формалістів (один з яких виступив зі статтею на сторінках «Червоного шляху» [6]) являла собою інформаційний імпульс, що свідчив про певну результативність діяльності системи. В українському ж контексті інформаційний компонент системи російського формалізму давав поштовх для розвитку соціального компоненту вітчизняної системи: «Ми маємо намір спробувати тут на підставі кількох характеристик і

вичерпуючих праць визначніших представників формальної школи російських лівих літературознавців — побіжно перейти крізь товщу цього напрямку, відзначивши позитивне й негативне з точки погляду використання їхніх надбань у плані конструктивного літературознавства універсальної культурної установки» [13, 38]. В українському середовищі російський формалізм сприймався як сформоване явище, що цілком може служити основою для формування нової системи. Так, аналізуючи десятирічний шлях «ОПОЯЗу», І. Айзеншток писав: «Насправді бо «Опояз» вже зробився минулим часом літературознавства, і нині мусимо прямувати далі, користуючись з тих досягнень, які все-ж таки він придбав собі...» [1, 108]. У цитованих вище фрагментах слід звернути увагу на чітко висловлену орієнтацію на інформаційний результат — літературознавство певного ґатунку.

Однією зі специфічних рис нового літературознавства для українських дослідників було поєднання соціологічного і «формального» методів, що, з нашого погляду, не завжди свідчить про тиск режиму (наприклад, Б. Якубський шукає спосіб соціологічного аналізу «форми» [22, 53]). Особливий інтерес для ілюстрації висловленої тези становить спроба Б. Навроцького побудувати альтернативну теорію поезії, яка цілком охоплює формалістську проблематику, проте орієнтована на марксизм, критикуючи і формалістів, і їхнього українського предтечу — О. О. Потебню [12]. У подібних розвідках принцип інструментальності поширився на самий формалізм у його російському варіанті, але відсутність нової контекстно-детермінованої мови завадило українським дослідникам вийти за межі системи-стимулу.

Орієнтація на мистецький результат українського формалізму простежується у статтях теоретиків «лівого роману» та «лівого оповідання», у яких теорія російських формалістів вжита для розбудови нового літературного ряду, а самі розвідки мають виразну практичну спрямованість: «Отже, справа *інтеграції* лівого оповідання — є одною з найважливіших у сучасному літературному житті. «Ліве» оповідання має стати *одним із чинників*, що сприятиме загальному наближенню мистецьких засобів нашої літератури до мистецьких вимог нашого часу» [14, 59]; або: «Наші письменники, починаючи переходити до більших літературних жанрів, повинні подумати й про ті теоретичні засади, на яких базуватиметься цей більший літературний жанр» [15, 364].

Український формалізм як нова система орієнтувався на власні результати, які не були реалізовані, про що свідчить відсутність наступної системи подібного ґатунку, якою, був, наприклад, структуралізм для російського формалізму (у такому випадку саме

спрямованість на результат підтверджує наявність системи українського формалізму). Про те, наскільки відмінним від російського досвіду мислився результат вітчизняного формалізму, можуть свідчити розвідки М. Йогансена, чи не найкраще обізнаного із досягненнями російських колег: «Цей практичний етюд, як і попередній, має власне практичне завдання, а саме показати, як будуються в західній літературі оповідання. Я не мислю собі ніякої науки без звязку⁹ з продукцією, в данім разі літературною. Наша майже дикунська відсталість у справі тектоніки фабули потребує хірургічних операцій над західньою літературою, щоб полегшити поступ літературної техніки» [7, 160]. Літературознавчі розвідки М. Йогансена мають виразну «просвітницьку» інтенцію, іронічно висловлювану автором («Отже ця стаття присвячується тим авторам, що тремтячими руками несуть на суд видавництва свої часто кров'ю і слізьми писані вірші і дістають їх назад з убийчою поміткою «не годиться» [9, 125]), а також практичні поради митцям: «Отже моя порада: читайте новітню поезію — але не для того, щоб засвоїти собі дещо — переспівувать його, а для того аби звільнитись від пут ув'язливих, пут минулого і піти своїм невторованим шляхом в музичних луках української мови» [9, 158]). «Перетравивши» досвід російського формалізму, М. Йогансен засвоїв прийом іронії як один із засобів подолання попереднього ряду, що продемонстроване у розвідці «Як будується оповідання. Аналіза прозових зразків» [10]. Названа праця, як і більшість творів М. Йогансена загалом, стоїть на межі метафікціонального художнього твору та літературознавчої розвідки, що дозволяє автору значно розширювати діапазон впливу на читачів, очікуючи відповідь і від тих, що не відчули авторської іронії (у вигляді технічно якісних творів), і від тих, хто адекватно сприйняв твір. Обидві категорії рівною мірою цікавили М. Йогансена, який дбав про максимальну «націоналізацію» вітчизняної літератури і літературознавства, чітко протиставлених російському досвіду (що виражається, наприклад, у підборі літературного матеріалу у розвідці про вільний вірш [8], у самій назві роботи «Як будується оповідання» (див. розвідку В. Маяковського «Как делать стихи?»), у свідомій орієнтації на західну літературу як взірць для вітчизняної, в іронічному подоланні самого російського формалізму).

Наведені вище факти видаються достатніми для такого висновку: на виході система російського формалізму отримує інформацію про власну результативність у вигляді різноманітних реакцій на неї в українському середовищі (інформаційний складник впливає на соціальний), даючи початок новій системі – українському формалізму

---

⁹ Автор статті не втручається у правописні норми цитованих джерел.

(інформаційний складник на виході системи російського формалізму впливає на соціальний компонент на вході системи українського формалізму). Звичайно, російський формалізм не перестає функціонувати зі сприйняттям його в українському контексті, адже такий результат не є достатнім, про що свідчить подальший розвиток системи. Також слід враховувати, що український формалізм, підготований попереднім розвитком літературознавчої думки, не був лише похідним явищем від російського формалізму.

Застосування схеми «зворотного зв'язку» для вивчення співвідношення варіантів формалізму дозволить створити адекватну картину зв'язку як синхронних, так і діахронних формалістських явищ, не вдаючись до ієрархізації та замкнення систем. Врахування свободи функціонування систем формалізму відкриє шлях до вивчення їхнього розвитку у часі, усвідомлення потенційних, але не здійснених векторів руху таких систем і розуміння причин здійсненого повороту у точці біфуркації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Айзеншток І.* Десять років «Опоязу» / *І. Айзеншток* // ВАПЛІТЕ. — 1927. — № 1. — С. 102-108.
2. *Акоф Р.* Общая теория систем и исследование систем как противоположные концепции науки о системах / *Р.Акоф* // Общая теория систем: Сборник докладов. — М., 1966. — С. 66-80.
3. *Анохин П. К.* Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем // Очерки по физиологии функциональных систем / *Анохин П. К.* — М., 1975. — С. 17-62. — Режим доступа до джерела: <http://intelligence.su/lib/000371.htm>
4. *Бойко В.* Формалізм і марксизм / *В. Бойко* // Червоний шлях. — 1926. — № 11—12. — С. 142-164.
5. *Бондар-Терещенко І.* Чи є життя на Марксі, або Хроніка “червоного” формалізму / *І. Бондар-Терещенко* // Інфопорн. — 19.11.2008. — Режим доступу до джерела: <http://infoporn.org.ua/2008/11/19/chi-e-zhittya-na-marksi-abo-hronika-%E2%80%9Cchervonogo%E2%80%9D-formalizmu/>
6. *Ейхенбаум Б.* Теорія «формального методу» / *Б. Ейхенбаум* // Червоний шлях. — 1926. — № 7—8. — С. 182-207.
7. *Йогансен М.* Аналіза фантастичного оповідання / *М. Йогансен* // Вапліте. — 1927. — № 2. — С. 139-161.
8. *Йогансен М.* До проблеми вільного розміру / *М.Йогансен* // Шляхи мистецтва. — 1922. — № 1. — С. 43-45.
9. *Йогансен М.* Елементарні закони версифікації (віршування) / *М. Йогансен* // Кур'єр Кривбасу. — № 146. — С. 125-159.

10. *Йогансен М.* Як будується оповідання. Аналіза прозових зразків // Вибрані твори / *М. Йогансен.* – К., 2001. – С. 361-475.
11. *Матвієнко С.* Дискурс формалізму: український контекст (Соло триває... нові голоси. Лекція на пошану С.Павличко) / *С. Матвієнко.* – Львів: Літопис, 2004. – 144 с.
12. *Навроцький Б.* Мова та поезія: Нарис з теорії поезії / *Б. Навроцький.* – Х., К. : Книгоспілка, 1928. – 240 с.
13. *Полторацький О.* Кризь формальну методу / *О. Полторацький* // Нова Генерація. – 1927. – № 2. – С. 38-44.
14. *Полторацький О.* Практика лівого оповідання / *О. Полторацький* // Нова Генерація. – 1928. – № 1. – С. 50-61.
15. *Полторацький О.* Як виробляти романи / *О. Полторацький* // Нова Генерація. – 1928. – № 5. – С. 364-368.
16. *Поляков А. О.* Информодинамическая общность систем / *А. О. Поляков* // Режим доступу до джерела: <http://www.inftech.webservis.ru/it/information/ios/g1.htm>
17. *Садовский В. Н.* Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ / *В. Н. Садовский.* – М. : Наука, 1974. – 280 с.
18. *Сетров М.* Методологические принципы построения единой организационной теории / *М. Сетров* // Вопросы философии. – 1969. – № 5. – С. 28-40.
19. *Сухих С. И.* «Технологическая» поэтика формальной школы / *С. И. Сухих.* – Нижний Новгород: «КиТиздат», 2001. – 160 с.
20. *Тюхтин В.С.* О подходах к построению общей теории систем / *В. С. Тюхтин* // Системный анализ и научное знание: сборник статей. – М., 1978. – С. 42-60.
21. *Шамрай А.* Формальный метод у літературі / *А. Шамрай* // Червоний шлях. – 1926. – № 7-8.
22. *Якубський Б.* Соціологічний метод у письменстві / *Б. Якубський.* – К.: Слово, 1923. – 62 с.
23. *Steiner P.* Russian Formalism / *P. Steiner.* – Ithaca, London: Cornell University Press, 1984. – 276 p.

Аннотация

Статья посвящена проблеме соотношения русского и украинского формализма. Осуществлена попытка построить модель системы формализма и выяснить специфику ее деятельности. Анализируется способ коммуникации русского и украинского формализма, в основе которого лежит механизм «обратной связи».

Ключевые слова: формализм, система, обратная связь, результат, контекстно-зависимый язык.

Summary

The article is devoted to the problem of interrelationship between Russian and Ukrainian Formalism. The attempt to model the system of Formalism and to find out its particularity was made. It is analyzed the way of communication between Russian and Ukrainian Formalism which is grounded on the mechanism of «inverse connection».

Key words: Formalism, system, inverse connection, context dependent language.

УДК 821.161.2.09

Назар ЛЯШОВ, аспірант
Запорізького національного університету

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ПАРАДИГМА УКРАЇНСЬКИХ СИМВОЛІВ У ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ВАЛ. ШЕВЧУКА “НА ПОЛІ СМІРЕННОМУ” І В. КУЛАКОВСЬКОГО “ДИКЕ ПОЛЕ”

У статті проаналізовано творчий доробок Вал. Шевчука і В. Кулаковського з позицій осмислення інтертекстуальної парадигми українських символів у історичних романах.

Ключові слова: інтертекстуальність, символ, психологізація образу.

У 80-х рр. ХХ ст. у літературознавстві намітилися процеси, які характеризувалися прагненням українського народу зберегти свою самобутність, унікальність культури. Сплеск використання умовно-символічних прийомів, що криються в духовній спадщині нашого народу посилив концептуально-аналітичний підхід до фактів і постатей національної історії.

У цій статті розглянуто національний вид символів. Наголошено, що риси національного характеру, установки і цінності нації, важливі аспекти її культури та історії виражаються і кодуються за допомогою символів і виступають як захисно-адаптивне, психологічне явище.

Звертаючись до психологічного словника зазначимо, що символ – це образ, який є представником або носієм іншого образу, змісту, відношення. І чим він має більше значень, тим ширший його зміст [1, 320].

У свідомості українського народу живуть певні поняття-символи, що відбивають своєрідне розуміння взаємозв'язку речей і подій. Ця система понять-символів входить у історичне бачення українських романістів 80-х рр. ХХ ст. і багато в чому позначається на образній та мовній структурі їхніх творів. Це час і простір, та його компоненти – поле, степ, річка, дерева, тощо. Символ стає своєрідним елементом, котрий конденсує події та настрої, думки, вчинки героїв романів.

В історичній романістиці 80-х рр. ХХ ст. концепт символів складає визначну частину історії життя та менталітету української нації. У